

НИГІЛІЗМ ЯК АНТИПОД ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Ó Ряшко В., Ряшко О., 2014

Розглядається проблема історичних витоків виникнення нігілізму як соціального явища, його розвиток та існування в Російській імперії, а також в СРСР, його негативні наслідки, що зустрічаються у сучасній розбудові незалежної Української держави. Особливий акцент робиться на ролі та місці правового нігілізму як антиподі правової культури і деформації правосвідомості у сучасної української молоді.

Ключові слова: держава, особистість, суспільство, право, нігілізм, правова культура, правосвідомість, беззаконня, деформація, правопорушення, корупція, законодавство.

V. Riashko, O. Riashko

NIHILISM AS THE OPPOSITE OF LEGAL CULTURE AND DEFORMATION OF JUSTICE

This paper addresses the problem of the historical origins of nihilism as a social phenomenon, its development and existence of the Russian Empire and the Soviet Union and its negative effects, which take place in the modern construction of the independent Ukrainian state. Particular emphasis is on the role of the legal nihilism as the opposite of legal culture and strains of modern youth justice in Ukraine.

Key words: power, identity, society, law, nihilism, legal culture, justice, iniquity, deformity, delinquency, corruption legislation.

V. Riashko, E. Riashko

НИГИЛИЗМ КАК АНТИПОД ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ДЕФОРМАЦИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Рассматривается проблема исторических истоков возникновения нигилизма как социального явления, его развитие и существование в Российской империи, а также в СССР, его негативные последствия, что имеют место в современном строительстве независимого Украинского государства. Особенный акцент делается на роль и место правового нигилизма как антипода правовой культуры и деформации правосознания в современной молодежи Украины.

Ключевые слова: государство, личность, общество, право, нигилизм, правовая культура, правосознание, беззаконие, деформация, правонарушения, коррупция, законодательство.

Постановка проблеми. Радикальні зміни, які відбуваються сьогодні у правовій, соціально-економічній, політичній, соціокультурній і духовній сферах України, об'єктивно породжують нові світоглядні та методологічні установки, спрямовані на необхідність по-новому проаналізувати наші духовні та філософські надбання. У цьому аспекті важливу роль відіграє аналіз нігілізму як соціального явища. Ця проблема є надзвичайно актуальною для формування правової культури і правосвідомості сучасної студентської молоді України, на плечі якої у ХХІ ст. ляже весь тягар відповідальності за подальшу долю держави, її соціально-економічний, політико-правовий, духовний і моральний розвиток.

Актуальність проблеми полягає також в тому, що правовий нігілізм є серйозним гальмом у формуванні не тільки політико-правової культури та свідомості, а його негативні вияви простежуються в усіх сферах державного будівництва, що створює серйозні проблеми у розбудові Української держави. Слід вказати на те, що низька правова культура, деформація правосвідомості являють собою реальну або потенційну небезпеку для правопорядку, через що боротьба з ними має постійно перебувати у полі зору держави і права.

Мета дослідження – проаналізувати сутність правового нігілізму, його негативні наслідки, що призводять до деформації правової культури та правосвідомості, особливо студентської молоді в Україні, визначити основні напрямки подолання цього явища.

Стан дослідження. До проблеми нігілізму у своїх творах у Росії звертались О. Герцен, Ф. Достоевський, М. Писарев, Л. Толстой, І. Тургенєв, М. Чернишевський та ін. Серед радянських учених проблеми правового нігілізму у 80-х роках ХХ ст. аналізувалися у працях С. Алексєєва, В. Гоймана, Д. Керімова, М. Матузова, А. Малька, В. Нерсєсянца, Е. Соловйова, В. Туманова та ін. Серед вітчизняних учених, які досліджували окремі аспекти правового нігілізму, слід виділити праці О. Бандурки, К. Білецького, В. Головченка, Ю. Грошового, М. Ібрагімова, М. Козюбри, А. Колодія, В. Костюка, Л. Кравченка, О. Манохи, П. Рабіновича, О. Скакун, Г. Тригобиченка, В. Черней, Ю. Шемшученка та ін. Вказані автори зробили великий внесок у розбудову проблеми правового нігілізму, причин його існування, вияву джерел, що його утворюють. Однак залишається низка недосліджених проблем, безпосередньому вирішенню яких не приділено належної уваги, серед них: історичні витоки правового нігілізму в Російській імперії та його негативні наслідки у правовій політиці, ідеології й практиці СРСР, форми виявлення правового нігілізму у правовій свідомості та культурі населення, особливо української молоді, та його негативні наслідки. Дослідження цих питань є вкрай важливим для вирішення складних соціально-економічних, політичних та інших проблем у розбудові Української держави.

Виклад основних положень. Сучасний нігілізм може бути філософським, політичним, правовим, етичним, естетичним, економічним, релігійним тощо, залежно від того, що є об'єктом заперечення, які цінності піддаються сумніву.

Слово “нігілізм” (від лат. “*nihil*”, тобто “ніщо”, яке виводиться з “*nigilum*” – дослівно – “жодної ниточки, ані волосинки”), зводиться до заперечення, негативного ставлення до певних, або навіть до усіх сторін суспільного життя. У філософії термін “нігілізм” застосовується для характеристики різноманітних явищ, починаючи з деяких філософських шкіл античності, а саме – кініків, сократичних шкіл і закінчуючи сучасними течіями (наприклад, неопозитивізм, який заперечує закономірності суспільного розвитку, усі філософські вчення, минулого і навіть саму “традиційну” філософію).

В етиці поняття “нігілізм” використовується для заперечення об'єктивного змісту моральних норм та цінностей, виправдання індивідуалізму і аморалізму [8, с. 131]. У політиці нігілізм – це заперечення усіх форм політичної організації суспільства, державності, національного суверенітету.

Нігілізм найбільше поширений у творах відомих російських письменників, а саме: І. Тургенєва (“Батьки й діти”), М. Лєскова (“Ніде”), Г. Писемського (“Скаламучене море”). Проблему нігілізму розглядали такі відомі філософи: М. Бакунін, П. Кропоткін, Ф. Ніцше, П. Прудон, М. Хайдеггер, М. Штирнер, Ф. Якобі та ін.

Історично-філософська концепція нігілізму бере початок ще з античності. Так, кініки – одна із сократичних філософських шкіл Стародавньої Греції, яка виражала ідеологію бідних верств вільних греків в епоху кризи античного полісу, – спираючись на ідеї софістів, стверджували, що закони є ланцюгами, які слід скинути. “Що стосується корисних речей, то ті з них, що встановлені законами, – кайдани для людської природи” [9, с. 509]. Кініки кликали “вчитись у природи”, “жити як тварини”, відкидати релігію, мораль, право [9, с. 509].

Блаженний Августин (354–430 рр.) називав “*nihilisti*” тих, хто “ні в що не вірить”. Згодом “*nihilianista*” почали називати еретиків, які визнавали “хибну віру” або “не вірили ні в що” [8, с. 129].

Серед мислителів західноєвропейської філософської думки особлива роль належить німецькому філософу Ф. Ніцше. Проблема нігілізму посіла одне з провідних місць у його філософії. Фрідріх Ніцше, одним із перших у нігілізмі бачив важливий чинник руйнування ідеалів, що віджили, знецінення найвищих цінностей, що склалися у суспільстві, і до яких він зарахував насамперед такі традиційні: християнство, рівність прав, гуманізм, справедливість, істина. Ніцше проголосив себе першим нігілістом Європи. “Ніцше, – зауважує С. Цюлух, – зробив висновок, що в світі з початку його існування точиться жорстока боротьба між добром і злом. Майже у кожній своїй книзі він говорить, що зло людині корисне, воно потрібне їй. Без зла, як і без добра, світ не може існувати, так закладено вищою силою” [10, с. 375]. Філософ відкидає існуючу мораль, право, духовність. Його ідеалом є “надлюдина”, яка є вищою за право, закон і мораль. Філософські, етико-моральні, політичні ідеї, які зустрічались на Заході і в Росії, неабияк впливали на формування правового нігілізму.

“Правовий нігілізм, – вказують О. Скакун і Д. Бондаренко, – це деформований стан правосвідомості особистості, суспільства, групи, що характеризується переоцінкою можливостей права, сприйняттям права як найвищої цінності, яка підпорядковує собі усі інші” [7, с. 275].

Правовий нігілізм – напрямок політико-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Він належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення. Може існувати і в прямій, і в прихованій формах: від скептичного ставлення до права, до певної зневіри у його реальних та потенційних можливостях. Причинами правового нігілізму є історичні передумови, пов’язані з безправністю людини, самодержавством, авторитаризмом, беззаконням, репресіями тощо. Також до причин правового нігілізму можна зарахувати низьку загальну і правову культуру населення, незадовільну якість законодавства, його декларативність, стан всездозволеності у суспільстві та у державі.

Добре відомо, що століттями у населення Російської імперії формувалася негативний стереотип щодо політико-адміністративної системи, тобто влади і поліції. Стосовно Російської імперії, – “тюрми народів”, – то негативне відношення широких народних мас до влади і поліції було закономірним явищем, результатом насильства і беззаконня як до державної влади, так і до усієї правоохоронної сфери. Про це дуже влучно писав видатний російський мислитель О. Герцен. У російському суспільстві, де фактично простий народ перебував у рабстві, “...повна нерівність перед судом знищила в ньому всяку повагу до законності. Руський, якого б він звання не був, обходить або порушує закон скрізь, де тільки це можна вчинити – безкарно... і так само чинить уряд” [2, с. 251]. Цей негативізм як успадкований соціальний наслідок міцно застряг у правовій свідомості російських людей.

На думку багатьох учених, у формуванні правового нігілізму відіграє сформований соціально-психологічний синдром. Вирішити особисту проблему без хабара, знайомств і впливового преса – дуже важко, і фактично неможливо. Ця тенденція має глибокі історичні корені, вона була притаманна адміністративно-правовій системі Російської імперії, перекочувала і в політико-правовий простір колишнього СРСР, і особливо глибоко вкорінилась у психології мас у т. зв. “період застою”. Після проголошення незалежності нашої держави суспільство увійшло у нові відносини з цією психологією та мораллю. В Україні криміналізовані майже усі сфери. Фактично в усіх структурних підрозділах органів влади та на усіх рівнях управління збереглася стійка тенденція до корупції. “Зробити глибокий кримінологічний аналіз ситуації, з’ясувати реальний стан і тенденції корупції в Україні непросто, бо, на думку фахівців, по-перше, відсутнє нормативно-правове розуміння корупційної злочинності. По-друге, в Україні не існує єдності в поглядах на корупцію та її види. По-третє, офіційна статистика фіксує показники стосовно певної частини злочинів. По-четверте, відсутнє чітке логічне визначення взаємозв’язку понять, які входять до змісту і обсягу поняття “корупція” [6, с. 221].

Варто погодитись із думкою Л. Мелех про те, що однією із істотних причин правового нігілізму є "...нестабільність національного законодавства, часті й подекуди безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються. Фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів. Дуже часто це призводить до того, що закони та підзаконні акти в процесі їх реалізації дають результат, протилежний до того, на який розраховував законодавець" [4, с. 53].

Варто погодитися з думкою О. Макарової про те, що однією з причин правового нігілізму є кризове становлення суспільства. "Кожного дня у засобах масової інформації з'являються нові відомості про беззаконня, що відбуваються у державі, корупцію, криміналізацію суспільства. Як наслідок, у законослухняних громадян формується зневажливе ставлення до органів державної влади, виникає соціальна напруга, спостерігається ігнорування норм права, самовільне тлумачення загальноприйнятих принципів, що часто призводить до спотвореного розуміння дозволеного чи забороненого" [3, с. 77].

Потрібно вказати й на те, що серед соціальних причин формування правового нігілізму є вплив сім'ї на формування правосвідомості у підростаючого покоління. "Якщо дитина бачить негативні вияви щодо норм права у поведінці дорослих, то у неї також формується інфантильне ставлення до права, заперечення його ролі у суспільному житті, виникає бажання використати свої знання з метою "обійти" закон для задоволення власних потреб" [3, с. 77].

Нігілістичними настроями може бути охоплена масова свідомість широких верств населення, яке не вірить у справедливість законів у державі, і не відчуває поваги до права. "Спокуса відчутти себе вище від закону, – зауважує В. Бачинін, – здатна виступити рушійною силою і для злочинця, і для натовпу, і для державних чиновників" [1, с. 528]. Як підкреслювалося раніше, особлива небезпека сучасного правового нігілізму в Україні полягає у тому, що він деформує правосвідомість людини і це особливо негативним є для формування світогляду і правової культури молоді. Цікаві соціологічні дослідження, які проводилися серед студентської молоді, засвідчують, що студенти-першокурсники не мають чіткого розуміння поняття права та його соціальної значущості. На питання: "Що ви вкладаєте у поняття "право"?" із запропонованих варіантів 38,3 % респондентів вибрали відповідь: "Право – це перелік свобод, які держава гарантує своїм громадянам"; 28,4 % – "Право – це сукупність загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки"; 15,7 % ототожнюють право і закон, що виражає волю держави; 17,3 % студентів сприймають право як один із видів соціальних норм, що має таку саму силу, як мораль чи релігія; тільки 0,3 % опитаних вказали на інший варіант відповіді.

Відповідаючи на питання: "Оцініть свій рівень правової культури", 53,1 % першокурсників визнали, що недосконало знають закони, однак намагаються їх не порушувати; 11,2 % – законів не знають, але ніколи не порушують жодних моральних чи етичних правил поведінки. Тільки 15,8 % опитаних відповіли, що знають закони, ніколи не порушують правових норм, водночас 17,4 % студентів визнали, що знають закони, але інколи можуть їх порушувати, якщо впевнені, що це не стане відомо. Відрадно, що тільки 1,9 % студентів не знають законів, але їм байдуже, чи порушують їх, оскільки завжди діють у власних інтересах, та 0,6 % – не змогли оцінити свій рівень правової культури.

Питання: "У яких правових знаннях Ви відчуваєте найбільшу потребу?" виявило, що 67,5 % студентів відчувають потребу у знаннях своїх прав, свобод та обов'язків; 22,1 % – у знаннях трудового, сімейного, цивільного законодавства; 9,8 % – у знаннях адміністративного та кримінального права; тільки 0,6 % студентів не відчувають потреби у правових знаннях. Відповідаючи на питання: "Що для Вас є основним джерелом правової інформації?", студенти вказали навчальну дисципліну "Основи правознавства" у школі та ВНЗ (38,0 %), засоби масової інформації (27,7 %), спілкування з родичами, друзями, знайомими (26,0 %), спеціальні друковані видання (6,3 %). Наведені результати соціологічного опитування підтверджують, що системні правові знання про державно-правові інститути та процеси у студентів відсутні, тому вони повинні здобувати ці знання систематично і безперервно, у процесі професійної підготовки, а також шляхом самоосвіти [5, с. 120].

Які ж шляхи подолання правового нігілізму серед молоді? Вважаємо, це насамперед вирішення соціально-економічних, політико-правових та інших проблем. По-друге, удосконалення сучасного законодавства відповідно до потреб індивіда і суспільства. По-третє, активна боротьба зі злочинністю, різними формами правопорушень і, особливо, з корупцією. По-четверте, проведення активного цілеспрямованого правового виховання. По-п'яте, вивчення досвіду передових зарубіжних країн щодо формування правової культури та правосвідомості, особливо, серед студентської молоді.

Висновки. Становлення України як незалежної, демократичної, правової та соціальної держави, курс на неухильне дотримання прав і свобод людини та громадянина, домінування права в усіх сферах життя держави вимагає високої правосвідомості, правової культури, правової освіченості як суспільства загалом, так і кожного індивіда зокрема. На жаль, усі ці процеси на сучасному етапі розвитку України значно ускладнює та гальмує таке негативне явище, як правовий нігілізм. Головними причинами сучасного правового нігілізму в Україні є соціально-економічні, політичні, правові, морально-етичні і психологічні проблеми, пов'язані з розбудовою держави. Необхідно зазначити, що з метою формування високої правової свідомості та культури, процесу соціалізації – входження індивіда до правового середовища, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей, повинно стати важливим напрямком соціально-правової політики держави. Важливим чинником боротьби з правовим нігілізмом є зміцнення законодавства у державі, забезпечення принципу верховенства права.

1. Бачинин В. *Енциклопедія філософії і соціології права* / В. Бачинин. – СПб.: Изд. Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2006. – 1093 с. 2. Герцен А. *О развитии революционных идей в России. Произведения 1851–1872 годов* / А. Герцен // *Собр. соч.: в 30 т.* – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1956. – Т. 7. – 452 с. 3. Макарова О. *Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення* / О. Макарова // *Підприємство, господарство і право.* – 2009. – № 1 (157). – С. 76–78. 4. Мелех Л. *Правовий нігілізм як інваріант української правосвідомості* / Л. Мелех // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 48–55. 5. Проць О. *Прояви правового нігілізму у студентської молоді в Україні* / О. Проць // *Актуальні проблеми держави і права.* – Одеса: Юрид. література. – Вип. 58. – 2011. – С. 118–124. 6. Ряшко О. *Соціальні фактори і чинники та їх вплив на негативний імідж міліції* / О. Ряшко // *Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність): матеріали круглого столу.* – Л.: ЛьвДУВС, 2009. – С. 218–225. 7. Скакун О. *Юридический научно-практический словарь-справочник* / О. Скакун. – Харьков, 2007. – 488 с. 8. Тригубенко Г. *Термін “нігілізм”: історія та сучасність* / Г. Тригубенко // *Право України.* – 2002. – № 9. – С. 129–131. 9. *Философская энциклопедия* / гл. ред. Ф. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1962. – Т. 2. – 576 с. 10. Цьолух С. *Мислителі Європи* / С. Цьолух. – Вінниця: Саміздат, 2011. – 664 с.